

بازآفرینی نگاره‌های نسخه خطی منظومه ورقه و گلشاه

سمیه محمدزاده مقدم

کارشناس ارشد پژوهش هنر
moghaddam@engineer.com

چکیده

در دوره حکومت سلجوقیان و در پی بوجود آمدن ثبات نسبی در امور سیاسی و اجتماعی و اقتصادی، مکتب هنری سلجوقی شکل گرفت. از هنرهایی که در این مکتب بسیار برجسته شد هنر نگارگری بود. نمونه‌های بسیار ارزشمند نگارگری آن دوره در نسخه‌های خطی بجای مانده از آن دوران باقی مانده است. یکی از این نسخه‌ها منظومه ورقه و گلشاه عیوقی است که هفتادویک نگاره از وقایع داستان در آن هست. این نگاره‌ها دارای ویژگی‌های هنر مکتب سلجوقی است که البته بی‌تأثیر از مکاتب پیش نیست. به علت اینکه اصل نسخه در موزه استانبول ترکیه است و دسترسی به آن دشوار، و نیز به دلیل آنکه همه تصاویر این نسخه به صورت یکجا جمع نشده و تعداد محدودی از آن در دست پژوهشگران است. در این پژوهش به بازآفرینی این تصاویر پرداخته‌ایم.

واژگان کلیدی: نگارگری؛ ورقه و گلشاه؛ بازآفرینی.

۱- مقدمه

نقاشی و نگارگری دست‌کم در ایران پیشینه کهنی دارد. کتاب مصور ارژنگ که شاید بتوان آن را معجزه مانی دانست، بخوبی گویای این دیرینگی است. یکی از مهمترین اهداف نگارگران در مصور ساختن کتاب‌ها کمک به درک بهتر معنا و مفهوم متن کتاب‌ها و هدف دیگر از این کار کتاب‌آرایی و آراستن صفحات کتاب به تصاویر زیبا بود. در ایران پس از اسلام نخستین نشانه‌های کتاب‌های مصور را در قرون چهارم و پنجم می‌یابیم. طبق آنچه در مقدمه شاهنامه به نثرنگاشته شده ابومنصوری هست، کلیله و دمنه منظوم رودکی - که البته از بین رفته و امروزه فقط چند بیت پراکنده از آن بجاست - مصور بوده است: «نصربن احمد... رودکی را فرمود تا به نظم آورد. و کلیله و دمنه اندر زبان خرد و بزرگ افتاد و نام او بدین زنده گشت و این نامه از او یادگاری بماند. پس چینیان تصاویر اندر افزودند تا هرکس را خوش آید دیدن و خواندن آن.» (صفا، ۱۳۷۰: ۱۶۰) در قرن پنجم با کتاب مصور دیگری مواجه هستیم؛ این کتاب الفیه و شلفیه نام داشت که گویا ازرقی هروی سروده بود. این کتاب دارای تصاویر غیراخلاقی بود (ن. ک لغت‌نامه دهخدا ذیل الفیه و شلفیه) و سلطان مسعود غزنوی تصاویر این کتاب را بر روی دیوارهای استراحتگاه خویش نقش کرده بود که این کار خشم پدرش - سلطان محمود - را برانگیخته بود. (بیهقی، ۱۳۸۷: ۱۴۶)

با روی کار آمدن دولت سلجوقی، ثبات سیاسی و اقتصادی و اجتماعی بر کشور حاکم شد و وزیران دانشمند و کاردانی چون عمیدالملک کندری و خواجه نظام‌الملک طوسی در اعتلای دانش و فرهنگ و ادب و هنر کوشیدند. حاصل این فرایند در هنر پیدایش مکتب هنری سلجوقی بود که دست‌کم در زمینه هنر نگارگری می‌توان آن را نخستین مکتب نگارگری ایرانی - اسلامی به شمار آورد. نسخه‌های خطی مصور بجای مانده از این دوران گنجینه‌ای ارزشمند از نگاره‌های این مکتب هنری است. یکی از این نسخه‌ها منظومه عاشقانه و حماسی ورقه و گلشاه است که هفتادویک نگاره دارد و خوشبختانه از گزند حوادث روزگار در امان بوده و عیناً به دوره ما رسیده است. شاعر این منظومه عیوقی هروی است. این داستان برداشتی از عروه و عفرا است که قصه آنها در سرزمین‌های عربی رایج بوده است. قدیمی‌ترین نسخه‌ای که از این منظومه بجای مانده همان نسخه‌ای است که دارای هفتادویک نگاره از اتفاقات داستان است. نخستین بار مرحوم عباس اقبال آشتیانی و احمد آتش از وجود چنین نسخه‌ای